

Arz Yöntemi Özelinde

Hanefî Hadis Anlayışının Teşekkülü

Mehmet ÖZŞENEL,

İstanbul: MÜ İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2018, 120 sayfa.

Dinin en temel kaynaklarından birisi olan Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sünnetini tespit etmek amacıyla âlimler sünnetin/hadisın sahih olanını zayıf olanından ayırmak için büyük bir çaba göstermişlerdir. Bu noktada Ehl-i hadîs ve Ehl-i rey olmak üzere iki yaklaşım ön plana çıkmıştır. Ehl-i hadîs ulemâ hadis tespitini daha çok sened incelemesi veya metin mukayesesi/muarazası üzerinden yapmıştır. Hanefî fukahâsının da içinde bulunduğu Ehl-i rey ulemâ ise kısmi sened tenkidi yapmakla birlikte muhteva tenkidi olarak adlandırılan haberin muhtevasının dinin temel kaynaklarıyla bağdaşması prensibini esas almışlardır.

Eserin telif edilme gayesinin, Hanefîlerin hadis anlayışını ortaya koymak olması sebebiyle yazar, kitapta ilk beş asırdaki Hanefî ulemânın (Ebû Hanîfe'den Pezdevî'ye kadar) hadislerin tesbiti konusundaki görüşlerine yer vermektedir. Söz konusu mevzu olan hadis tesbit ve tevsik metodu ise arz yöntemi üzerinden işlenmiştir. Ayrıca fukahânın eserlerinde arz hadisinin hangi vechine yer verdiğine değinilmiştir. Düzen açısından da kitapta yer alan Hanefî fukahâsı kronolojik bir sırayla işlenmektedir. Fukahânın tercih ettiği vechin belirtilmesi ve kronolojik sıralama yapılması, Hanefî usul paradigmasının değişimini ve gelişimini göstermektedir. Nitekim yazar kendisine yer verdiği bölümde fakihin temel özelliklerinden bahsetmekte ardından usûl açısından görüşlerine değinmektedir. Mevzubahis olan fakihin, Hanefî fıkıh usulündeki konumu, yaptığı tasnifler ve kendisinden önceki fukahâ ile etkileşimine de yer verilmektedir. Yazarın bu etkileşimi vurgulamasının sebebi fukahânın görüşlerinin mukayesesi yapmak içindir. Ayrıca usulün nasıl sistematize edildiğini de açıkça göstermektedir.

Kitap, üç bölüme ayrılmaktadır: Giriş, I. Bölüm- Hanefilerin Hadis Anlayışını Kökleri: Teşekkül Dönemi ve II. Bölüm-Hanefi Hadis Anlayışında Tekâmül Dönemi

Yazar, giriş bölümünü iki alt başlıkta sunmaktadır. Bunlardan ilki “Dinin Kaynağı Olarak Hadis”dir. Yazar, bu alt başlık altında sünnetin tanımına değindikten sonra dinin temel kaynaklarından olan sünnetin/hadisın ulemâ tarafından bir haber meselesi olarak görüldüğünü ve konuyu bilgi problemi kapsamında ele aldıklarını belirtmektedir.

İkinci alt başlık olan “Hadislerin Tevsiki”nde ise hadislerin sıhhatinin ictihadî bir konu olması hasebiyle hicri I. asırdan itibaren ulemâ arasında hadislerin sıhhati hakkında farklı görüşlerin bulunduğuna değinmektedir. Bu sıhhat incelemesinin süreç içinde müstakil ilim dalları oluşturduğu ancak bu ilim dallarının daha çok sened tenkidiyle ilgilendiğini ve hadislerin kitaplarda toplanmasıyla birlikte “Medîne Ameli” ve “Şam Ameli” gibi kavramların tenkide uğradığını belirtmektedir. Sonuç olarak o dönemde amel mefhumunun önemini yitirmeye başladığı söylenmekle beraber bazı çevrelerde halen önemini sürdürdüğüne işaret edilmektedir.

Yazar kitabın birinci bölümü olan “Hanefi Hadis Anlayışının Kökleri: Teşekkül Dönemi”ni dört alt başlıkta işlemektedir. Bunlardan ilki “Hadisin Tevsikinde Hanefi Bakış Açısı”dır. Bu alt başlıkta Ebû Hanîfe (v. 150/767) ve Ebû Yûsuf’un (v. 182/798) hadis anlayışını işlemektedir. Hicri II. Asırda sünnetin tespiti, muhâfazası ve haberlerin değerlendirilmesi çerçevesinde ulemânın bir tedbirinin de rivâyetleri Kur’ân-ı Kerîm, Sünnet-i Nebeviyye ve icmâ-ı ümmet gibi temel kaynaklara arz etmekte olduğunu söylemektedir. Çünkü dinin kaynakları arasında bir çelişkinin bulunamayacağını, çelişkinin vaki olduğu durumlarda ise bunun haberin zayıflığı ile alâkalı olduğunu belirtmektedir. Bu konuda ilk prensiplerin İbn Mes’ûd (v. 32/652), Alkame (v. 62/681), İbrâhîm en-Nehaî (v. 96/714) ve Hammâd b. Ebî Süleymân (v. 120/738) gibi sahabe ve tabiün ulemâsından Ebû Hanîfe’nin öğrendiğini ve pratiğe döktüğünü söylemektedir. Talebelerinin ve onlardan sonraki fu kahânın da bunları daha sistematik bir hale getirdiğini belirtmektedir. Onların bu işi Hz. Peygamber’in gelen rivâyeti kökten reddetmek için değil aksine sahih sünneti ortaya çıkarmak için yaptıklarını açıklamaktadır.

Rivâyetlerin arz edilmesi anlayışı ilk olarak Ebû Yûsuf’ta görülmüş ve onun *er-Red alâ Siyeri’l-Evzâi* adlı eserinde haberin değerlendirilmesinde değindiği arz kriteri bize pratikte ve teori de bu metodun uygulandığının göstergesidir. Bu arz usulü, Ehl-i hadîs ulemâ tarafından Ehl-i rey’in, haberleri kendi reyleri doğrultusunda kabul veya red ettikleri izlenimini oluşturmuştur. Bu usulün Mu’tezile tarafından kullanılmasının da Ehl-i hadîs tarafındaki algıyı güçlendirdiğini söylenmektedir. Bunun sonucu olarak ise Ehl-i hadîs tarafından oluşturulan cerh ve ta’dil metinlerinde Hanefi mezhebine mensup kişiler reycilikle

itham edilmiş ve rivâyetleri temel kaynaklara alınmamıştır.

Ebû Yûsuf'un yanı sıra Muhammed eş-Şeybânî'de (v. 189/805) Hanefiler için kullanılan bu reycilik ithamını cevaplamak için *el-Hüccce alâ Ehlî'l-Medîne* adlı bir eser kaleme almış ve Hanefilerin haberleri red değil, belirli bir metodolojik çerçevede ele aldığını ispatlamaya çalışmıştır. Ek olarak hocanın hem Ebû Yûsuf hem de Muhammed eş-Şeybânî ile ilgili iki çalışması daha vardır. Bunlar *İlk Dönem Hadis Rey Tartışmaları Şeybânî Örneği* adlı doktora tezi ve *Ebû Yûsuf'un Hadis Anlayışı* adlı çalışmasıdır. *İlk Dönem Hadis Rey Tartışmaları Şeybânî Örneği* adlı doktora tezi M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları tarafından 2015 yılında İstanbul'da basılmıştır. *Ebû Yûsuf'un Hadis Anlayışı* adlı çalışması ise 2011 yılında Klasik Yayınları tarafından İstanbul'da basılmıştır.

Kitabın ilk bölümünün ikinci alt başlığı "Hanefî Hadis Anlayışının Tedvini" konusudur. Bu kısımda hicri III. asrın başlarından itibaren İsâ b. Ebân'ın (v. 221/836) Hanefilerin haberleri belli bir metodoloji ile incelediğini ispatlamaya çalıştığı söylenmekte ve özellikle arz usulü konusundaki görüşünü Ebû Yûsuf'un *er-Red alâ Siyeri'l-Evzâi* adlı eserini esas alarak yaptığı açıklanmaktadır. İsâ b. Ebân'ın eserlerinin bir kısmının günümüze ulaştığı belirtilmektedir. İsâ b. Ebân eserlerinde arz hadisini zikrettiği söylenmekte ve fukahânın zikrettiği arz hadisinin, Ebû Yûsuf ve Şafii (v.204/820) tarafından kullanılan farklı versiyonlarına değinilmektedir. Ayrıca Kitapta tafsilatlı bir şekilde o ve ondan sonraki fukahânın Hanefî hadis anlayışını Mutezile ve Ehl-i hadîs arasında orta bir yola oturtmaya çalıştığı belirtilmektedir. İsâ b. Ebân, haberin reddini gerektiren illetleri, Kuran'ın sarîh ifadesine aykırı olması, sabit sünnete aykırı olarak gelmiş olması, umum-i Bella'da vaki olması, sahabe ve tabiün ulemâsının rivâyetlerine aykırı davranması olarak sıralamaktadır.

Üçüncü alt başlık ise "Hanefî Hadis Anlayışında Hadisçi Çizgi"dir. Bu başlık altında Selcî (v. 204/819) ve Tahâvî (v. 321/933) işlenmektedir. Selcî'nin Hanefî paradigmayı teorik eserlerden ziyade rivâyet kitapları ile savunduğu belirtilmekte ve Dârimi'nin eleştirilerine yer verilmektedir. Tahâvî kısmında ise onun da aynı şekilde Hanefî hadis anlayışını rivâyet kitaplarıyla savunduğuna değinilmiş ve *Şerhu meâni'l-âsâr* adlı bir eser kaleme aldığı belirtilmiştir.

İlk bölümdeki son alt başlık "Hanefî Hadis Anlayışında Fıkıhçı Yaklaşım"dır. Bu alt başlıkta Ebu'l-Hasen el-Kerhî (v. 321/933) ve Cessâs'ın (v. 370/981) görüşlerine yer verilmektedir. Kerhî'nin eserinde "Haber'i Vâhid ile Amel Etmenin Şartı" başlığı altında -neredeyse İsâ b. Ebân'ın görüşleri çerçevesinde- Hanefilerin hadis anlayışını özetlediğine değinilmektedir. Haberi, mütevâtir, meşhur ve ahâd olarak taksim ettikten sonra epistemolojik gösterge üzerinden değerini göstermektedir. Mütevâtirin kat'iyet, meşhurun tuma'ninet, ahâdın ise zan ifade ettiğini belirtmiştir. Tearuz vaki olduğunda ise râvinin fakih olması şartını o da aramaktadır.

Cessâs da Ebû Yûsuf ve Muhammed eş-Şeybanî gibi Hanefî mezhebi kurucu imamlarının görüşlerini benimsemiştir. Eserinde İsâ b. Ebân'a atıfta bulunmadığı ve arz hadisinin Şafii'nin *er-Risale* adlı eserinde kullandığı şekliyle kullandığı söylenmektedir. Ayrıca haberi değerlendirirken kullanılan usulün ahkâm hadisleri ile alâkalı olduğunu, fezâil babındaki hadiselerde bu usulü işletmenin zorunlu olmadığını belirtmektedir. Ayrıca Cessâs da İsâ b. Ebân'ın zikrettiği dört maddeyi zikretmiş ve bunlara ek olarak hüccetini sahih ve sabit olarak nitelediği akla aykırılık ilkesini getirmiştir. Cessâs dışında Hanefî fukahâ içerisinde bu ilkeyi değerlendirme kapsamı içerisine alan kimse yoktur. Ancak muhaddis kimliğiyle öne çıkan Hatîb el-Bağdadi de bir eserinde akla aykırılık ilkesini haberi vahidin reddedildiği durumlar arasında saymaktadır. Hatîb'in bu ilkeyi kitabında zikretmesinde hicri V. asırdaki Hanefî bakış açısının etkilerinin gözlemlenebileceği söylenmektedir. Sonraki dönemlerde akla aykırılık Ehl-i sünnet tarafından tevil edilemeyecek şekilde aklîselîme aykırılık olarak ilke olarak benimsenmiştir. Ayrıca kitapta Cessâs'ın akla aykırılık ilkesini zikretmesinin döneminde yaygın olan Mutezile mensuplarının etkisinin bulunmuş olmasının da muhtemel olduğuna ve bu görüşünden dolayı kendisinin Mutezili olduğu iddialarına yer verilmektedir. Buna ek olarak kitapta Cessâs'ın Eşarî ve Maturidî'nin Mutezileyle yoğun tartışmalara girdiği bir dönemde Maturidî gibi akli ilkelere daha fazla önem veren bir Hanefî fakihî olarak kabul edilmesi gerektiği belirtilmektedir. Sonuç olarak Cessâs'ın bu konularda tafsilatlı bir şekilde Hanefî usûlünü işlemiş en eski ve orijinal bir kaynak olduğuna değinilmiştir.

Yazar kitabın ikinci bölümü olan “Hanefî Hadis Anlayışında Tekâmül Dönemi”nde ise konuyu beş alt başlıkta ele almaktadır. Bu beş alt başlıkta da kronolojik üslubu devam ettirmiş ve her birinde Hanefî fukahânın -arz yöntemi özelinde- hadis anlayışını işlemiştir.

İkinci bölümdeki ilk alt başlık, “Hanefî Hadis Anlayışının Tekâmülünde Debûsî'nin Rolü: Sistemik Bakış”dır. Debûsî'nin (v. 430/1039) genel özellikleri verilmekte ve ardından onun Cessâs'ın eserinde derlediği Hanefî Usulünü, tertîb, tehzîb ve tanzîm ettiğini ve Hanefîlerin haber teorisini açık ve sistemik bir şekilde ortaya koyduğu belirtilmiştir. Debûsî'nin de İsâ b. Ebân ve Cessâs gibi konuyu dört maddede ele aldığını belirtmektedir. Ancak kendinden öncekilerin sarîh ifadelerle aykırı olması ilkesini, kendisi Kuranın umumi, zâhirî hatta hakikî manasının mecaza hamledilmesi konusunu da muaraza olarak görmekte ve bunu epistemolojik gösterge üzerinden temellendirmektedir. Arz yönteminin zaruretiyle alâkalı sözlerine yer verilmekte ve ilgili bölümde “in-tikâd” ifadesini kullanmış olduğu belirtilerek iki farklı beldenin parasının değerinin izafî olması örneğine değinilmektedir. Ayrıca ihtilaf edilen durumda selefîn, hadisi delil olarak getirmemesini hadisin sonradan ortaya çıktığının göstergesi olarak görmektedir. Ayrıca eserin ilgili dipnotunda bu ifadenin müsteşriklerin silentio/sessizlik delili teorisiyle benzeştiğini söylenmekte ve bu

mevzuyla alâkalı değerlendirmeler için muhtelif çalışmalara okuyucu yönlendirilmektedir.

İkinci alt başlık, “Usûlde İlm-i Hilaf Yöntem: Saymeri”dir. Bu bölümün girişinde de Saymeri ile genel bilgiler verilmektedir. Sonrasında ise eseri “*Mesâilu'l-hilaf fi'l-usul*” adlı eserinde fukaha arasındaki ihtilafli meselelere değindiği ifade edilmektedir. Saymeri'nin arz metoduna doğrudan bir atıfta bulunmadığı, İsâ b. Ebân'ın zikrettiği illetleri toplu şekilde vermediği, farklı bölümlerde, yeri geldiği zaman işlediği söylenmektedir. Ayrıca Cessâs'la aynı coğrafyada yaşamış olması ve ondan çokça istifade ettiğine de değinilmektedir.

Üçüncü alt başlık ise “Usûl ve Furua Dair Mezhep Birikiminin Hülasası: Serahsî”dir. Bölümün girişinde Serahsî'den (v. 483/1090) genel çerçevede bahsedilmiş ve Serahsî'nin arz yöntemini sistematize ettiğine değinilmiştir. Serahsî de haberin kabulünü dört maddede özetlemiş ve mevzuyu inkita problemi olarak görmüştür. “Para tenkidi” benzetmesinin Serahsî'de de yer aldığı belirtilmiştir. Serahsî, iktâyî zâhirî ve bâtinî olarak ikiye ayırmaktadır. İnkita kelimesini kullanmasını, Ehl-i hadîsin kavramlarını kullanarak meşru bir zemine oturtma çabası olduğu çıkarımı yapılmaktadır. İsâ b. Ebân ve Debûsî'nin kullandığı sünneti sabite kavramı yerine sünneti meşhur tabirini kullanması ve umumi belvada vaki olan haber-i vahid için garib ifadesine kullanmasını bu çabanın örnekleri olarak vermektedir.

Dördüncü alt başlık “Usûle Kuşatıcı Bakışlar: Pezdevî”dir. Başlıkta hocanın konuyu işleyiş metodu üzerine Pezdevî (v. 482/1089) hakkında genel bilgiler verilmektedir. Sonrasında ise eseri olan *Kenzü'l-vusul ila ilmi'l-usûl* adlı eserinin Serahsî'nin eseri ile benzerlik gösterdiği söylenmekte ve iki eser arasında bir mukayese yapılmaktadır. Hoca bu benzerliğin, aynı dönemde aynı coğrafyada yaşamış olmaları ve yine aynı hocalardan ders almalarından dolayı kaynaklandığını söylemektedir. Onun da Serahsî gibi edille-i şer'iyeye üç asıl olarak saydığına ve onlardan istinbat edilen mana anlamında kıyası da dördüncü asıl olarak verdiği değinilmiştir. Ayrıca onun da inkitâ kavramını kullandığı ve Serahsî gibi zâhirî ve bâtinî inkitâ olarak ikiye ayırdığı söylenmektedir. Genel olarak bu bölümde de önceki bölümlerde olduğu gibi İsâ b. Ebân, Cessâs, Debûsî ve Serahsî ile olan benzerlikler ve farklılıklara değinilmiştir. Ayrıca Pezdevî'nin seçici özelliğine vurgu yapılmıştır. Sonraki dönemlerde Pezdevî üzerine şerh ve mukayeseli çalışmaların ortaya çıktığı belirtilmektedir.

Beşinci ve son alt başlık da “Ebu'l-Yüsr el-Pezdevî ve Usulün Kolaylaştırılması”dır. Ebu'l Yüsr el-Pezdevî (v. 493/1100) hakkında bilgiler verilerek başlanmış ve abisi olan Ebu'l 'Usr el-Pezdevî ile olan farklarına ve bu şekilde isimlendirilme sebeplerine değinilmiştir. Kaynakları arasında Serahsî ve abisi Ebu'l Usr el-Pezdevî'nin eserlerinin bulunduğu söylenmiştir. Ayrıca Ebu'l Yüsr'ün Ehl-i hadîse yakın bir konumda bulunduğu belirtilmiştir. Ebu'l Yüsr'ün haber-i vahid'i hüccet olarak kabul ettiği ve Kevseri'nin de kendisinden ilham alarak

kendi dönemindeki haber-i vahid'in zanni olması sebebiyle reddedenlere cevaplar verdiği söylenmektedir. Ebul Yüsr kıyası haber-i vahidden zayıf bir konuda görmektedir. Ayrıca Ebu'l Yüsr, cem ve telif sonra tercih sonra tevakuf ve bu durumda kıyasla amelin söz konusu olduğunu söylemekte ve nesihaten bahsetmemekle Hanefilerden ziyade Ehl-i hadisin sistemine daha uygun bir açıklama getirdiği belirtilmektedir. Onun böyle bir yol izlemesinin "Hadisin i'mâli ihmâlinden evladır" prensibiyle bağdaştığı söylenmektedir. Ardından ise kendisinden önceki fukahâ ile mukayesesi yapılmaktadır. Kısaca arz metodunu benimsemediği ancak verilen örneklerle bu metodu çağrıştıracak prensipleri ortaya koyduğu söylenmiştir.

Kitabın niyetinde ise sonuç bölümü yer almaktadır. Bu bölümde kısa bir özet mahiyetinde kitabın genel muhtevası ve ana fikri verilmiştir. Eser, günümüzdeki hadis tartışmalarına önemli katkıda bulunma temennisiyle son bulmuştur.

Bedir Ali AYDOĞAN (bediraliaydogan@gmail.com)

Marmara Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hadis, İSTANBUL